

KIS-493 – Hevelepted, Mamm, Natur, Breizh, Bed

(YBAN da GE – 30 04 96)

Anv 'm eus graet dit endeo eus degouezh ar skoazellourezed war ar saozneg. Dedennet an holl gant kudennoù “hevelebiezh”, an hini diwezhañ — ur Vanavadez — o vezañ kemmet evit an trede gwech divoud he c'hounskrid, eus *An hevelebiezh vrezhon*, dre *Roazhon, ur gêrbenn evit Breizh ?* da *Ar sonerezh breizhat !* Tasmant ar sañset “hevelebiezh”, ur meni nivlenn wengelek, a ve o trebadout dre an amzer ! Ar plac'h yaouank “en em sant” kelt, o komz ivez eus he hevelebiezh. Neuze e ve an “hevelebiezh” keltiek o c'hronnañ an “hevelebiezhoù” brezhon, iwerzhonat, kembreat, manavat ha skosat ! Goulennet 'm eus outi reiñ dezverkoù he hevelebiezh. Chomet eo beziv. Sanket don en he spered mennoz un dra bennak o trebadout ! Daoust dezhi bevañ en ur gevredigezh saoznekaet penn da benn, o kemer ar sonerezh hengounel da brouenn. Poellek ar plac'h ha ne'm eus ket bet ezhomm d'he boureviañ evit he lakaat da verzhout ne oa ket “keltiekoc'h” sonerezh Stivell pe an Tri Yann eget ar balioù akordeoñs da heul an euredoù e Breizh. Divarc'het ivez hon Manavadez : “Padal ez eus un dra bennak amañ e Breizh !” Aze ivez e'm eus meneget ar frazenn : “Emañ SADED o tistrujañ ar brezhoneg.” Oc'h ouzhpennañ dezhi ne oa ket breizhekoc'h ar Festoù noz — meneget ganti da brouenn — eget an dibunadegoù folkorel e kêrioù Breizh e-pad an hañv. Displeget 'm eus dezhi ersav *Breiz Atao* e-keñver *Les Fêtes de Cornouaille* e Kemper, oc'h ouzhpennañ e kaven se vil, daoust ma'z an ivez a-wechoù da welout “les Bretons”. Fur kenan he deus daskemmet titl he c'hounskrid : “*Une étude sur la musique dite celtique*” ! Aze emañ an diforc'h : emloañ a ra er-maez o klask teurel ur sell ergorek war an divoud, pezh a aotre dezhi sevel un dezrann solietoc'h. He aliet 'm eus da zigeriñ he skrid gant un displegadenn war meizad an “hevelebiezh”, rak o kleuziañ un tammig he dodenn e kavo levezonoù liesseurt ha kroaziet. Petra a chomo “brezhon” ? Nemeur a dra moarvat. N'eus nemet lenn pajennoù 9-10 *Kantikoù Brezonek Eskopti Kemper ha Leon*, Kemper, 1946 evit kompren a belec'h e teu un darn vat eus an hengoun : “Brasoc'h eo eget na greder peurliesañ niver an tonioù gallek a zo en em silet evel-se en hon levrioù kantikoù brezhonek. Souezhet e voe an Aotrou Barguilliat pa embannas, er bloavezh 1921, e deskad soneiladurioù *50 cantiques populaires harmonisés*, o resev nouspet lizher eus

pevar c'horn Bro-C'hall da damall dezhañ bezañ graet « tonioù breizhek » eus tonioù a oa bearnnek, hervez lod, savoazek hervez lod all hag a-wechoù zoken savoazek ha bearnnek war un dro. Goulenn a reas an Ao. Bargilliat o ali ouzh tud gouiziek war ar sonouriezh. Hervez ar re-mañ, meur a hini eus an tonioù-se anavezet e Savoie hag e Béarn koulz hag e Breizh a oa bet savet e gwirionez e pastell vro Paris (Ile-de-France). Ac'hano e oant bet skignet dre ar vro a-bezh. Er rannvroioù pellañ, ma talc'h an dud startoc'h d'o gizioù ha d'o hengounioù, e oant chomet bev pell goude ma oant bet dilezet hag ankouaet en o bro c'henidik. [...] Ret eo anzav ouzhpenn ned eo e gwirionez an tonioù a reer « tonioù breizhek » anezho nemet tonioù gallek kozh, evel ar re a zo bet kemeret diwar gantikoù an den eürus Grignon de Montfort ha re ar c'hantikou-mañ : *Ni ho salud gant karantez, Angeluz an Amzer Fask, Spered santel, Amañ pell diouzh an trouz, E-tal ho kroaz*, h.a. [...].” Hag e kendalc'h evel-se...

Skoemp ha dañjerus afer an hevelebiezh. Sellout ar reuz en ezYougoslavia hag un tammig e pep lec'h dre ar bed. Dav eo pouezañ ha morzholiañ : hon hent zo hini ar spered.

(GE da YBAN – 07 05 96)

Bevez eo evidomp mennoz ar Vanavadez sevel ur studienn war an hevelepted kelt. Diwar vont, e rafen gant *hevelepted* evit an devoud ergorel (ar bezañ hevelep, oc'h azderc'hel daou generadur pennañ an termen : "kaout doareoù piaouel", "bezañ en doare-mañ ha n'eo ket en un doare all"), *hevelebiezh* evit buhezadur an hevelepted. Dre se e vez tu da ren distag un dezrann boudoniel hag un dezrann bredoniel ha bredkevredadel.

An dezrann boudoniel zo e bal savlec'hiañ danvez an hevelepted, an *doareoù hevelep* e-keñver rummennoù ar preder : boud, revoud, hanvoud, nid... Aters kentañ : pe zerez retvez zo dezho e-keñver boud ? E-keñver ar bout den ez int holl deberzhiek. Hag e-keñver ar “ bout brezhon ” ? Aters all : petra eo ar “ bout brezhon ” ? Hag un diforc'h n'eus ket etre kemeradurioù ar verb “ bout ” en div c'herienn “ bout den ” ha “ bout brezhon ” ? Loc'homp eus par an devoudoù : ur revout brezhon ez eus ; klaskomp digej dioutañ an X retvezek a yafe da sol ar “ bout brezhon ”. An X-se n'eus ket anezhañ : reveziadennoù ar vrezhonelezh zo dizungenezh (ur jedoniour a lavarfe ez amparont teskadoù disparti). Degouezhout a reomp gant ar stadadenn : doareoù ar vrezhonelezh, ouzhpenn bezañ deberzhiek e-keñver ar bout den, zo deberzhiek ivez e-keñver ur “ bout brezhon ” arlakaet. Alese, ar vrezhonelezh n'eus dezhi dalc'h boudel ebet ; deberzh eo. Seurt dianadur dre ar bout a adkaver e rezh un dianadur dre an

hanvout : Kofi Yamgnane, bet ganet e Togo, anvet da gelenner lise e Breizh, a glever o vonnañ : “ Je me sens profondément breton ”. Ur breur dezhañ, chomet e Togo, a c'hallfe bonnañ kemend-all, dre drivliad breurel lakaomp, hep ma oufe den prouiñ ez eo gaouoc'h e vonnadenn eget hini e vreur (nershaet ne ve ken a se feiz an hevelebourion, pezh a ve ur brouenn ouzhpenn eus andalc'h o hevelepted). Un dezrann boudoniel heñvel a c'haller ren war ar “ bout frañsez, alaman, h.a. ” Ar c'hemm nemetañ eo ez eus ur riezadelezh c'hall, alaman, h.a. oc'h amparañ ur retvez politikel : gwerc'h en deus e par an hanvoud (riezad eur pe get) ; padal, gwerc'h ebet a-fet bout : deberzh ivez eo ar “ bout frañsez, alaman, h.a. ”

An dezrann bredoniel eo an trevell diaesañ. Emaomp o paouez dienaar ez eo an hevelepted vroadel hep dalc'h boudel ha n'eus dezhi dalc'h hanvoudel nemet evel kealiad. An aters bras eo : perak eo buhezadur an hevelepted ken galloudek, ken hollek en istor ? Respontoù a zeufe dimp digant skiantoù an den. Ar Bredelfennerezh da skouer a daolfe goulou war amparadur an hevelebiezh gant ar maban (“ pazenn an drec'h ”), war eskoridigezh e vout den dre vezañ “ treantet gant al lavar ”, lavar enkorfet e komz ar vamm — yezhañ kezivik amparus war un dro da vout ar maban ha d'e ved ; diskouezet e ve penaos emañ ivez ar yezhañ kezivik e gwrizienn emdouelloù, adalek “ an hollc'halloud mabanel ” betek holl furmoù al lec'helouriezhoù (“ lec'h nevet ” eo lerc'h ouzh lerc'h ar vamm, ar familh, ar metou nesaek, ar genel, ar vro, ar gravez, “ lec'h nevet ” koachet hiziv dindan ar skritell “ hevelepted ”). Ul lod mat eus emzalc'hioù an hevelebourion a c'haller ober seiz warno dre ar goulun-se. Ouzh e skoueraat ez anavezan hanezennoù e-leizh a rofen dezho da c'hourzilt : “ Ar vrezhonegerion a vihanik hag ar gwalarneg. ” Edont dirak ur meni moger, ken tarzhus ha moger ar son, a oa moger an estreded : ar c'homzoù a vuhezent evel lodek en o boud, evel ar c'hig eus o c'hig, a c'houlenne *Gwalarn* diganto o eztaoliñ evel komzoù estren. Ur gontell a lakaed etre o daouarn gant an erlev troc'hañ er bev ha degerc'hañ sabr o boud orin e gounid ur boud estren enplantet en e lec'h ; nebeut a asante da seurt ambiderezh ; ur bern a droc'he kuit diouzh krinded ur yezhañ dic'hras ; re all a glasse diskoulmoù a furnez, oc'h imboudañ azdiwanachoù gwalarneg war o yezhañ kezivik, o targuzhañ hemañ e kalon o gwalarneg. Ne vern pe dun oa mat da warediñ ar boud mabanel. N'eo ket koulskoude ar wech kentañ ma teue ar gontell en o buhez : lakaet oa bet etre o daouarn endeo dirak ar galleg hag eno o doa c'hoariet en un doare all, daoust ma oa gant an un amkan : leuskel un darn vout da vont estren gant diwall ur galon vaban. Hogen setu brezhonegerion all en dro-mañ oc'h astenn dezho al laonenn ; re oa re ha dic'houzañvadus oa. Kement-mañ a ra meizañ ivez perak e vez e-touez an hevelebourion vreizhek tud n'int ket, nag o zud, brezhoneger a vihanik na zoken a orin breizhat : an orin a-benn ar fin ne vern ket, rak en ur par donoc'h emañ an arbennoù ;

holl emaint o tec'hout diouzh ar gontell hag o kavout gant an hevelebiezh vrezhon (manavat, euskarat, h.a.) un andon sabr nevez d'o boud kezivik e dezerzh dizourus ar gevredigezh kempred. Ha n'eo ket azonoù an un tec'hout a vank dre ar bed, adalek berzh etrevroadel *Le Cheval d'Orgueil* betek diouennadegoù ez Yougoslavia : ar gontell-lazh kent eget kontell an nid.

Setu perak eo poan gollet klask distreiñ un hevelebour diouzh e hent. Da ginnig dezhañ n'hon eus nemet an dont d'an dezerzh dizourus en-dro. Splann eo dimp amoediezh ur savlec'h o tisoc'h eus soutadur ur boud mabanel ouzh ur vamm Breizh wengelek. Nemet eno emañ an andon evitañ ha n'eo ket prest da anaout ez eus un andon all goude an troc'h, en emzivad e teufe da vezañ, noazh a bep gwengel, torrer hevelepted, o tarbenn ar goulo d'e lec'h. [Diwar vont, merzhomp e tizher er poent-mañ harzoù ar Bredelfennerezh hag e teuer tre en un diskiblezh a chom da hiniennekaat, a rafen a-walc'h anezhi an Nidelfennerezh.] Ma n'eo ket prest an hevelebourion da zilezel o savlec'h ez int douget en eneb da gendoueziñ ar c'henderc'hadoù diwar an andon all — gant o gougevaniñ ouzh korf ar vamm. Gwall ret zoken dezho e ober evit pourchas douester d'o gwengel : o andon dezho ne arc'hwel nemet en o bred ha gaonac'h eo en tu all. Goude gougevaniñ ar gwalarneg, emaint o kas o c'hadi dre c'hourleur SADED ha *Preder*. Dres evel m'o deus broelet kantikoù en un amzer all. Greunata amañ hag ahont ur c'hantik bearnat pe savoaziat, ur ger nevezvrezhonek pe etrevroadel, ya pa vent gwreskoù aes da c'hougorfañ, pleuñv silc'het da wiskañ al labous kezivik ; anv ebet avat da zegemer an dehentadurioù spered ez eo seurt amprestoù an askouezh diwarno. Int a oar betek pe boent mont. Hanezenn sklaerius er c'heñver a'm eus bet tro da venegiñ c'hoazh eo ar pezh a c'hoarvez gant Yann Varc'h Thorel. Ur wech pe ziv en doa kemeret perzh en emvodoù BAYA ; edo o sevel un Istor Sina ; sinaeger eo ha troet en deus e brezhoneg ur romant sinaek kempredel, *Ar puñs*. Liv un deraouer donezonet zo war yezh e droidigezh, eviti da vezañ idiom pout an hevelebourion a vremañ, gwalarneg krennet e eskell, poultrennet warnañ termenou arnevez. Agentaou e c'houlennen keloù eus YVT digant Herve Kerrain. Pell 'zo n'en doa ket e welet. Pa raen anv eus *Ar Puñs* hag eus lented ar paotr da binvidikaat e yezh, e respontas HK : “ Rebechet eo bet dezhañ e nevezc'herioù. Ur bern tud o deus klemmet ne gomprenent netra en e vrezhoneg.” Evel ur poull tro eo ar metou hevelebour, o tiorren un nerzh kreitizh galloudek : an neb a dosta d'an trobarzh a vez buan dic'halvet war-zu an toull kreiz.

(GE da GC – 11 05 96)

A-du krenn on gant AAB : echu ganimp labourat e par ur stroll bihan madelezhus pe ur c'hevredig brezhoneger pout pe c'hoazh evit tud ur c'horn bro ha pa ve Breizh pe Paris ; e par ar blanedenn e tleomp emsavlec'hiañ ha karzhañ didruez eus hon oberoù kement n'emañ ket a live.

Meulet ra vo ar Vanavadez-se hag he mennad plediñ gant an hevelepted. Speredek ar plac'h, pa asant diouzhtu ensellout an arbennadennoù. Dav lavarout eo moarvat gwanoc'h al luskad hevelebour e Manav hag aesoc'h eo emdennañ evit sellout outañ a ziavaez. Bezet pe vezet, e ro dimp an dro da brederiañ c'hoazh war ar gudenn ha da gas pelloc'h hon dezrann. Emaon o skeiñ La-10 ha degouezhet on gant an notennoù savet da heul goulennoù Yann Varc'h Thorel e-ser e *Istor Sina* (n'en deus ket skrivet a-benn ar fin war a hañval). En notenn a-zivout Gl. *non-agir* e pouez war ster an termen e sinaeg : “Chom hep embreger oberenn ebet a lezfe louc'h an den en Natur, a yafe enep Urzh an Natur.” N'hon eus ket darempredet a-walc'h ar paotr da c'houzout penaos ez emsavlec'hie e-unan e-keñver ar gealiadurezh-se. Reoù e-touez an ekologourion o deus da hetadenn, ma n'eo ket da raklun, digreskiñ an denezeh betek ur gantvedenn eus an niver m'emañ ha se evit mad an Natur. Bepred an hevelep Mamm wengelek, Natur pe Breizh. Ha sorc'henn Mikael Madeg oc'h adsevel kleuzioù mod kozh zo a ster gant advevañ brezhoneg damlenneion an 19^t kantved. Mikael Madeg a lavare din n'en doa netra d'ober gant ar Bredelfennerezh, n'en doa nemet ur c'hoant eo e ve an dud eürus (ar bredelfenner a glevfe : “eürus evel ar maban soutet ouzh korf e Vamm Natur hag e Vamm Breizh.”) Mantrus evelkent e ve un den donezonet evel YVT ¹ divarrek da dec'hout diouzh ar poull tro hag oc'h echuiñ spazhet, gaonac'h — FREUD ivez a zegasas keal ar “ vamm spazherez ”.

(GE da YBAN – 12 05 96)

[Da heul pellgomzadennoù ma voe, ouzhpenn breutaet war an hevelepted hag an hevelebourion, arzalet keal ar *vamm* arloet d'an Natur, da Vreizh...]

¹ (GE – 19 08 96) Emaon o paouez lenn levr diwezhañ Yann-Varc'h THOREL, *An Anv dinamm, an Divarvel forbannet ha Fur ar Varzhoniezh*, Skrid 1996, troidigezhioù diwar varzhed sinaat ha, da eil lodenn, ur studienn war ar Varzhoniezh Tang. Abegoù 'zo da sederaat. Kaer eo brezhoneg an droidigezh — reiñ a ra c'hoant da lenn barzhonegoù gant YVT e-unan. Yezh ar studienn, eviti da ziskouez araokadennoù e-keñver hini *Ar Puñs*, zo bepred ur yezh etre daou, lent war hentoù an devezout. Ne c'hell ket an aozer tremen hep termenoù resis, war un dro e klever gantañ an damant da vezañ degemeret evelkent gant lennerion na intentint grik forzh penaos. Ha goût a oar ne skriv ket ar barzh diles evit ur c'hevredig ragoberiet met evit ar c'hevredig da eskoriñ en-dro d'e oberoù ?

Da arbennadenn a-zivout *pederc'hadegezh* an termen *mamm* e ster ar vredelfennerion a stign ur gudenn n'eus bet den o plediñ ganti a-zevri : pa reont anv eus ar *vamm*, ha mont a reont dre leterc'hañ pe dre zienderc'hañ ? N'eo ket dre leterc'hañ, rak ar *vamm* ez eus anezhi ent werc'hel ; ned eo ket dre zienderc'hañ kennebeut, rak ar gouzrec'h a gendalc'h da emzerc'hel e-keñver un ergerc'henn all evel pa vije e *vamm*. Hag eno e teraou an diaester. Rak forc'hadur zo etre al lavar ergorel ha buhezadur an dangorenn : evit hennezh lakaat an anv *mamm* war un advamm, ar vro pe ar pourvezer dram, zo direndael ul leterc'hañ ; n'eo ket avat evit an dangorenn : dre berzh an ergerc'hañ e vuhez un hevelepted. Pal ar Bredelfennerezh eo diren ar forc'hadur, ac'hoel teurel ur pont etre al lavar diwar ergorañ hag ar moned diwar zangorañ ha se dre ober nodiñ ul lavar diwar zangorañ. Al labour bredelfennadel a c'hoarvez da gentañ a c'houlenn digant ar gouziviad dilaoskiñ komzoù hep o reoliñ. En un eil lankad e labourer war an danvez ezgeriet, en en kemerer da ergorenn skiantel evit diskoachañ ar saveleñnoù anezhi.

Hag eno emañ pistig al *lavar elfenner* : n'eur ket deuet a-benn da savelañ ul lavar skiantel a rafe meiz war al lavar dangorel. An aozerion o deus kemeret dre amprest pe astenn evit rummennoù o lavar, hag eñ troet ouzh an dangorelezh, rummennoù al lavar troet ouzh an ergorelezh. Ur skouer hepken : keñverioù hevelepted o deus savelet etre al ledanviñ hag an dazbec'hiañ, etre al leterc'hañ hag an treuzlec'hiañ hep teurel pled ez ezwerc'hent an diforc'h boniek a zo etrezo : ledanviñ ha leterc'hañ zo saveladoù parzhiat er bed kevredadel, en istor, eleze er werc'helezh leun, a-geñver gant an nid, ar rezid, ar garantez ; ouzh kemm, dazbec'hiañ ha treuzlec'hiañ zo arvezioù eus an dialusk diemouez hag en derez mann emaint a-fet gwerc'helezh ved : ne gemeront perzh enni nemet mar deu un ober emouez (zoken mar en gwariont) d'o zennañ eus an diemouez. Si bras al *lavar elfenner* eo gourmeskañ daou bar a zo etrezo ur c'heñver a drehontelezh, daruniañ dialusk an diemouez hag oberoù ar vuhez. Ma ne glaskont mui ar bredelfennerion displegañ un oberenn arz dre neuroz e aozer, mar anzavont ez eus harzoù na c'hell ket ar Bredelfennerezh treuziñ, ez int divarrek da reiñ ar perag eus an harzoù-se.

Al lavar diwar-benn an naskoù dangorel spurmantet e realezh an dud a chom enta da azgwelout. Mar en direer d'ar rummennoù ergorel e tremener hebiou. Kemeromp kudenn an hevelepted ; ar rummennoù ergorel ne gasont ket pelloc'h eget : “ Ar *vamm* eo ar *vamm*, ar vro eo ar vro, ar peurrest zo dareulerezh — komz a *vammvro* zo leterc'hañ.” Hogen mar roer digor d'ar rummennoù dangorel evel ma ra ar Bredelfennerezh e kouezher gant ul lavar hiron ken fuilh ha lavar ar gouziviad e-unan : pa lavarar “ ar *vamm* ” ez ambreder un ergerc'henn a zo war un dro un pe lies

ergorenn, gourmesk boudoniell krai — plegenn reol el labour elfennadel mar karer, na biaouer ket avat an termenou fraezh d'ober seiz warni. Ar *vamm ergorel* o vezañ ur boud eus ar bed hag ar *vamm ergerc'hel* un dedaolad eriunadel liz d'ar Bredelfennerezh, ne zeuer ket a-benn da savelañ ar c'heñver etre an daou hennad dre ziouer ur *gemez* voutin. Reiñ a raen dit skouer ar c'houziviadez a oa gant he mamm en ur c'heñver a soutadur (e pep hini eus he monedoù e sante bezañs kevozius pe gondaonus he mamm) ha war un dro a gasoni (pa veze dic'houzañvadus seurt gouzalc'h). C'hoarvezet eo an ezwezhiañ (a-wechoù e c'hoarvez !), fin zo bet d'ar soutadur ha d'ar gasoni, war un dro he deus graet ar plac'h un dezrann fraezh eus an dreuzfurmidigezh. Livourez eo, hag e-pad pell ne ouezas nemet drevezañ taolennoù livourion all (re ar c'hantvedoù tremenet, rak erez he doa ouzh al liverezh arnevez) ; deraouet he deus sevel oberoù orinel hag ivez intent al livourion gempredel. Hervez al lavar diwar ergorañ ez eo an un den he mamm a wechall hag he mamm a vremañ, etre an div ur c'heñver a hevelepted, a dreüinded. Evit al lavar diwar zangorañ, etre an ergerc'henn “mamm spazherez” a wechall hag an amgen he devez ar plac'h outañ bremañ ur garantez rez ne c'haller ket komz a *dreüinded* : torret eo an hevelepted. Hogen pe dermen arverañ ? Treüinded hanezel diouzh un tu mar karer, met diouzh an tu all ? Chom a ra an termen da grouiñ, rak dic'houest eo ar Boelloniezh koulz hag an Dareulerezh da bourchas unan. En hevelep doare, pa ran anv eus Breizh evel eus ur “vamm spazherez”, e ran gant ul lavar diwar zangorañ, ne gomzan ket eus ur vro ergorel, met eus an ergerc'henn emañ tud 'zo ganti en ur c'heñver heñvel ouzh ar c'heñver a soutadur a stader etre mab pe verc'h ha mamm. Prest on da zarbenn e c'hell bezañ ur c'heñver a garantez rez etre an den hag e vro hag e c'hell ar vammvro bezañ estreget ur vamm spazherez, met ar prepoz n'eo ket hini al lizher-mañ. Prepoz na sell ket kennebeut ouzh al luskadoù breizhek a anavezomp, warno holl azonoù ar spazhadur — e ster FREUD evel just.

Evit distreiñ war gudenn al lavar diwar zangorañ, ne gav ket din emañ ar Bredelfennerezh e-tailh d'e amparañ. Ur wech m'o deus ar vredelfennerion loet kalon ar werc'helezh en diemouez o rekizañ en amboaz-se hanc'herieg gwerc'helezh ar bed, ne chom ganto evit komz eus gwerc'helezh ar bed nemet ar gerioù o deus diskogellet, gwanaet ha falset. Va meno start eo e ranker loc'hañ eus ar werc'helezh leun, louet, evit savlec'hiañ he rannbarzhioù, an diemouez en o zouez. An aters bras eo : petra eo ar werc'helezh leun ? Hag an ergorelezh eo ? Ar Bredelfennerezh end-eeun en deus diskouezet e kave an ergorelezh he harzoù gant an dangorelezh ha dizoloet ar c'heveskemm — evitañ da glask hep berzh diren an dangorelezh d'un ergorelezh kempennet. Hep mar, ar feiz ergorañ, an *Urdoxa* luskerez *Noesis* HUSSERL, a lez e-

maez kont ar pep denekañ eus an den. Hogen an den louet, ma n'eo ket an ergorour, lec'h an noeziz, ned eo muioc'h an dangorour, lec'h an diemouez. Mar lavaran ez eo an nidiad, marteze ne dizhan ket ar par louerañ holl, da nebeutañ e ran eus an den an hini a drehont an diemouez etrezek an amgen hag ar werc'helezh ved, a drehont ar beziat etrezek ar bezus, an hini a dorr an harzoù, en o zouez an hevelepted. A se e komzan a “ Nidelfennerezh ”, termen ersezat savet diwar batrom *Bredelfennerezh*, evel eus an diskiblezh a zle ober meiz war an nidiad ha, dre se, war an arvezioù anezhañ ez eo an ergorour hag an dangorour — ha diouzh ret bastañ d'ar Bredelfennerezh ul lavar spis (da c'houzout eo neoazh ha dreistbevañ a rafe ar Bredelfennerezh da ziounezadur un hevelep louzoù !)

(YBAN da GE – 14 05 96)

Hegaset on gant *Irisches Tagebuch* Heinrich BÖLL hag e glichedoù boas a-zivout Iwerzhon. Plijet ha displijet on bet gant *Journal d'Irlande* Hervé JAOUEN, Éditions Ouest-France, 1990 ha displijet krenn gant e eil oberenn. Piv a vo an dezvarnour meur a zifero petra vo a live planedennel ha petra ne vo ket ? Gell Aon¹ en deus diskleriet e soñj endeo war an divoud. Un dra zo sur avat : ne vo ket gwelet oberenoù o sevel a-barzh nemeur gant seurt ger stur. Lavaret 'm eus dit lies gwech : soñjal a ran n'hon eus graet netra koulz lavarout a-fet lennegezh, p'edomp o c'hortoz an Oberenn veur — al Levr — a lakfe an holl da vamañ. Ha ne ouzon ket penaos “ emsavlec'hiañ e par ar blanedenn ”, ne gomprenan ket ar bomm-se, evit al lennegezh da vihanañ.

[...] Urzh an Natur ! Ha n'eo ket Urzh an Natur ez embregfe mab den e ijin ? Betek gouzout e ra “ e vicher ” o lakaat e empenn da labourat, evel ma ra an evn e hini o nijal. Pell diouzhin ar mennoz e tleer plegañ d'un Natur bennaket. Aze c'hoazh : piv a lavaro petra zo natur ha petra n'eo ket ? Eveldout a-enep krenn aiatolaed an Natur, a-enep forzh petore aiatola. Hogen gousantout a ran e'z komzoù ur meni enebiezh c'hoapaus ouzh ar re anvet ganit “ ekologourion ”. E gwir, e galleg, dindan ar galvad *écologie* e lakaer a bep seurt tud, dre voederezh a gav din. Eus ar rambreer dinoaz (*doux rêveur*) da arbennigour an trevva o tremen dre zalc'hiad ar mezekniezhoù kuñv ha dre ar struzhdebrerion. Ha ne venegan ket an holl. Arabat ankouaat ez eus trevvaourion (betek gouzout) e gouarnamant meur a Land en Alamagn ha ne hañval ket ar riez-se bezañ ken warlerc'hiet ! Ne c'haller ket nac'h ez eo kudenn an trevva unan eus ar re

¹ Yann-Baol AN NOALLEG, *Aon pe ober traoù*, pezh c'hoari e daou arvest, Preder, 1975.

bouezusañ ha loskusañ, bremañ ha muioc'h c'hoazh en dazont. Diogeliñ an dra-se n'eo ket bezañ naturelour ha n'eo ket lavarout e ranker chom hep embreger oberenn ebet a lezfe louc'h an den en Natur. Dic'hallus eo forzh penaos. Nemet ned eo ket solietoc'h ar gin : e c'haller ober forzh petra ha luskañ argerzhioù dieiltro ha drastus. E gwir ez eo bet divarc'het penn da benn al luskad trevvaour e Frañs da heul tabutoù diniver etre chapelioùigoù ken diniver all. Emañ al luskad o'n em glask, kaset a gleiz da zehou, hep bezañ graet an dezrann ret. A holl viskoazh ez eus bet graet goap anezho hag er maremañ ez eo *de bon ton* ober naturelourion anezho. Ha padal ! Piv a nac'ho ez eo grevus stad trevvael an ezUnaniezh soviedel ha dre vras an ezriezoù komunour ? Ne gomzin ket dit eus an holl boubellennoù derc'hanel, mor Aral hag all. Ne gredan ket ez eo gwell stad Tibet gant Sinaiz. Te oar kenkoulz ha me.

Evit a sell poblañs ar bed ? N'eo ket an ekologourion, na zoken an drevvaourion, a lak war wel ar riskl, met an aozadurioù bed. En degouezh, mar lezer Urzh an Natur en he roll — pezh a ve ekolo kenan ! — e ve argemmvac'hel kresk ar boblañs, gant kudennoù ha reuzioù da heul. N'eo ket an oberennoù a vank war an divoud. Da zaveiñ a ran da bennad FAYAT¹. Etre digreskiñ an denezh betek ur gantvedenn eus an niver m'emañ ha heuliañ ar ger stur biblek “ kreskit ha paotait ” ez eus lec'h d'ul leviadurezh damantus d'an ti ez eo hon planedenn — oi\ko~ pe trev — rak bevennek eo al loazioù. Lavaromp neuze : ul leviadurezh trevvaour. Heñvel dra : etre rezañ holl gleuzioù Breizh ha lezel ar stad zo edo ar muzul mat. Forzh penaos ez eo re ziwezhat en degouezh-mañ ! Adsevel kleuzioù mod kozh ? Me oar e vez arveret ivez ar binvioù arnevesañ da adsevel kleuzioù ! War c'houlen ar gouerion o-unan zoken a adplant girzhier da derrañ an avel. N'on ket arbennigour war al labour douar, met aze c'hoazh e ve diaes lavarout ez eo ur berzh ar gounezerezh e Breizh : dreistkenderc'h, saotradur an dour gant an nitrat hag an astuzlazherioù (ar pep grevusañ, un tregont molekulenn bennak anezho), enkadennoù diastal, azlammoù war ar mor (ar c'hregin a bep seurt, ar morc'hounezerezh), azlammoù war gemmoed ar vro, ha me oar me... Er c'heñver-se ez eo Breizh ur vro reuziet hag anwivet, e gounid piv ? Soñj 'm eus eus un tabut a oa bet dek vloaz 'zo etrezon hag ur mignon da'm zadeg — penn bras ur bank anavezet e Breizh d'an ampoent — a zifenne ar gounezerezh askoridik, kimiek ha razh, ar magerezh chatal dizouar... Diogeliñ a raen dezhañ e oa ar gounezerezh bevvaek an dazont evit labour douar ar vro, un dichekadenn eus va ferzh hervez doare, nemet n'on ket pell a grediñ ez eo gwiroc'h eget biskoazh, pa welan an E.S.B.¹ oc'h ober e reuz. Prest on da glaoustreañ ur veaj da Iwerzhon emañ ar gwir

¹ Christian FAYAT, “ Dezevout ar gemplezhded ”, SKIANT L. 1, Nn. 1, 1996, pp. 55-68.

¹ Empennaoued spoueek ar bioù.

ganin. Gortozomp ma vo savet moc'h, yer pe leueoù e Polonia pe er broioù nes en un doare greantel evel du-mañ gant koustoù kenderc'hañ un tamm mat izeloc'h ha gwelet e vo an disoc'h. Mall eo dastreiñ ar gounezerezh e Breizh o vukañ d'an heberzh, ha degas dre se ur muiad gwerzh (un adwerzhad) en ur zamantiñ d'an trevva. Er gounezerezh douar evel er gounezerezh brezhoneg, pe e forzh petore gounezerezh a-du-rall, an dalc'h eo gounit ha n'eo ket koll. E se hiraezh ebet d'an tremened, d'ar Vamm, d'un Natur sañset glan, d'ur brezhoneg disaotr — gant troiennoù idiomatek purju, lakaomp — a du emañ. Hogen arlouperezh arnevezelour ebet ivez. Ha ne chom ket roudoù eus arnevezelouriezh E.S.B.² warnout ?

(GE da YBAN – 17 05 96)

Graet 'm eus gant an adanv “planedennel” da verkañ penn eizhañ ar steudad : kennevin, bihanstrollel, kornbroel, h.a. Skrivet 'm eus : “e par ar blanedenn e tleomp emsavlec'hiañ”³, pezh a ziver diwar ur stadadenn voutin : tennañ a ra forzh pe gevredig da vezañ planedennel (en arz evel er sportoù : disul ez eo ur reder eus Kenya en deus gounezet n'ouzon mui pe gevranc e Breizh). A-du ganit : bezañ planedennel ne oufe e nep doare bezañ an dezverk eus talvoudegezh un oberenn. An dremmwel planedennel ne gemm netra en endalc'hioù labour an arzour. An endalc'h pennañ (evit an arzour, evit ar c'hevredig ivez) eo gouzout diforc'hiñ hontkenderc'h hag askenderc'h. Soñjal a ran e romantoù Per Denez da skouer : e nep doare n'int hontkenderc'hadoù diwar ur saviad eus an amzer ma'z int bet savet. Lakaomp ez evodont eus saviad an dud engwezhiet er “stourm breizhek”, bez' ez int neuze ar meneger n'emañ ar “stourm breizhek” e hil istor ebet, war dalbenn hontkenderc'hañ ebet : diouzh un tu n'eus dodenn er “stourm breizhek” na ve un amprest, diouzh an tu all n'eus elfenn lennegel e romantoù Per Denez na ve askenderc'had.

Anat n'eo ket d'an dezvarnour “diferañ petra vo a live planedennel”. E roll avat zo teurel war an oberoù ur goulou a aesay d'ar c'hevredig ober e zibab. Philippe Lannuzel a lavare din en deiz all ez eo Per Denez ur skrivagner mat pa gempleg d'ar reolennoù lakaet a-wel gant ar semiotik er romant. P'en lakaen da verzhout ne oa nemet askenderc'hadoù eus lennegezh Per Denez, ez arbennas : “Ret eo skrivañ ivez evit ar re n'emaint ket *war an talbenn*” (an tri ger-mañ diwezhañ distaget e doare da verkañ e oant va eztaol ha n'eo ket e hini). Ne 'm boe arguzenn ebet a-enep, ha moarvat

² Emsav Stadel Breizh.

³ Sl. diaraok GE da GC – 11 05 96, p. 353.

n'eus ket. Ar c'hemm etrezomp ne oa ket a-fet dezvarnouriezh (a-du oamp evit gwelout askenderc'hadoù e skridoù Per Denez), met a-fet divezouriezh : evitañ n'eo ket perzhek ar c'hemm etre askenderc'h ha hontkenderc'h ; e 1988 endeo e skrive din ne oa ster ebet gant keal an nid. An *divez* a ro d'e vuhez zo pell diouzh an *divez* a gredan a zo da'm hini.

Komz eus *talbenn* zo leterc'hañ. N'eo ket disol avat. Al labour a renan abaoe hogos 40 vloaz, a renez abaoe hogos 30 vloaz zo *an un* labour a renas un heuliad tud araozomp adalek Gregor betek Hemon. *An un* labour, ya daoust ma torromp e hevelepted evel m'he zorras araozomp hon diaraogerion. Pe gentoc'h : n'eo ket *daoust ma* met *dre ma* torromp e hevelepted. Rak dre derriñ e hevelepted eo e roomp korf d'un *hil istor*, ma emgavomp en un derou nevez, ma piaouomp ur saviad en hon amzer, muioc'h : e beg hon amzer. Setu ster al leterc'had *bezañ war an talbenn*. Terriñ hevelepted a lavaromp ivez *hontkenderc'hañ*. Termen nad eo ket ul leterc'had met ur meizad dien o kavout dervadur e daou zoare war an dachenn : da gentañ dre ma lak ar c'hevredig e-unan oberoù an hontkenderc'h a-gevenep da oberoù an askenderc'h ha pa ve o tisteurel ar re-se e gounid ar re-mañ, d'an eil dre ma sav ouzhimp ur c'haleniezh taer a-berzh dalc'hiaded an askenderc'hañ end-eeun. Ur poent tarzhañ e daou ster ar verb eo an hontkenderc'hañ : lec'h eskoriñ ha lec'h terriñ etre tud. Lec'h unaniñ ivez pa zeraou e frouezh bezañ anavezet evit ar pezh ez int. Hag an unaniñ ouzh tud reteret ivez o buhez gant un *talbenn*, mildisheñvel marteze diouzh hon hini, zo diles, milbell m'emañ diouzh kengrediezh c'haonac'h ar meteier hevelebour.

“Gousantout” a rez e'm c'homzoù “ur meni enebiezh c'hoapaus” ouzh an “ekologourion”. Gast ! flemmet 'm eus da gizidigezh trevvaour hep fellout din. Hag un tamall gouvennoz ne ves ket oc'h ober din ? Me oar kenkoulz ha te penaos e vez euveret an trevva e meur a lec'h war ar blanedenn. Eno e welan ur gudenn bolitikel e kembeli ar gouarnamantoù : e se o devez al luskadoù kedveno o roll da c'hoari. Kudenn bolitikel nad eo, mar loskus ve, nemet unan etre re all ha damantiñ d'an trevva ne spir ket da amparañ ur raklun gouarn. Ne anavezan ket istor al luskadoù trevvaour alaman, met gouezet o deus moarvat ober eus an iziunadoù un danvez politikel, eleze gennadel ha kalvezel, war-benn sammañ ur gennad galloud e levierzh o Land. Evidon me a anzav on techet, ur fazi eo hep mar, da varn an drevvaourion diwar an nebeut *écologes* a anavezan, a gavan ken rukunus ha tud al luskadoù breizhek (an hevelep re int alies), ken saotret hag int gant ar gorial, ken mibilius en o arc'hadurioù — gourmesk a ran oc'h ankouaat e c'hoarvez din ivez bezañ lakaet en un sac'h gant ar *breizhoù*. Talvout a ra ar boan e klaskfen spizañ va meno. En ESB, da reiñ esaou d'ar brezhoneg e savemp ur c'hourzstad ; kement-se oa diouzh giz ar mare : pep luskad kleizelour a

errizhe e gevredigezh nevez. Evelkent e oa kemmoù etrezo ha ni : int a vuke war dazont an denelezh, ni a stie war donkad ur yezh (kuites da dremen evit *débiles* ganto) ; hogen da graoñell o embregadenn e oa un errizh, da graoñell hon hini ul louer, ar yezh a c'hanemp. Aet ar c'hiz hebiou, steuziet an errizhoù, kenderc'hel a ra ar genel yezh. Ha n'emañ ket gant lod eus al luskadoù trevvaour an un stuz ha gant al luskadoù kleizelour — ha n'int ket bet ur repu evit dreistbevidi ar re-mañ p'o gweler o kenderc'hel da errizhañ ur gourzhbed ? Abred pe ziwezhat e steuz an errizhoù hag e teu e goulou ar graoñell louer, setu ar chañs a hetan da bep trevvaour evel dimp-ni !

(GE – 08 08 96)

[Goude un emziviz gant RLN]

RLN a aters : el labour a renomp, hag arverañ a c'hellomp ar ger Breizh ? Ha mar greomp, eus pe Vreizh e komzimp : an Dugelezh, ar pemp departamant, ar Ranndir steuñvel ?

A-du omp kouezhet da zeskrivañ ar blegenn ma emaomp hervez an diac'hinad pe gentoc'h ar “ bennaenn a'n andiended ”¹ : mar diorreomp ar brezhoneg ez a anperzhkeal keal Breizh (kenkoulz all, mar bez un deiz ur gevredigezh vrezhonek ne c'haller ket diawelout pe diriad a vo dezhi) ; mar pledomp gant Breizh (forzh pe ergeñverenn a ve d'ar ger) ez a anperzhkeal ar brezhoneg, rak ar brezhoneg, ken evel disoc'h al *lamm* ken evel korf d'al lavar bed, n'en deus ket perzh enni.

Ar fazi a raemp en ESB eo krediñ e c'haller krouiñ war un dro ur yezh hag ar gevredigezh yezher. Ne grouer ket ur yezh, d'ar muiañ ez eur al lec'h eskoriñ anezhi. Ne zevreder ket al *lamm* a zo en orin he furmoù, eñ eo hon devred (“ *Wir kommen nie zu Gedanken. Sie kommen zu uns* ².”) D'ar c'hevredig d'o degemer mar kav mat. Met ne grouer ket ur c'hevredig. Ur gevredigezh nebeutoc'h c'hoazh... “ Ken kontammus eo d'ar gweud e ober war-benn e lojañ er bed ha klask adober ar bed evit ma kavfe lojeiz ennañ ” a skriven e 1984 d'ur c'hazetenner kebekat³. Va c'hredenn don eo e chom ken gwir all ar frazenn mar erlec'hier “ar yezh” ouzh “ar gweud ”.

¹ Un despizadur eus “ pennaenn an andiended ” a gaver e KIS-280, La-08, p. 147 : ar “ c'hemmesk elfennoù a reer an unded anezho o taveiñ d'un elfenn all, an oberenn, na c'haller ket dre anien he dezren diouto dre 'n arbenn ma tisoc'h diouzh ul *lamm* diwarno. Bez' ez eo an taol nid enta arbenn an andiended o tiraer ar meizadoù o deus da welout gantañ ”.

² Martin HEIDEGGER, *Aus der Erfahrung des Denkens*, Neske, 3^e emb. 1976, p. 11.

³ SI. KIS-309, La-08, pp. 213-214.

(RLN da GE – 26 08 96)

Dre lenn ar mellad a ra eil hanterenn ar p. 351 ha hanterenn gentañ ar p. 352 diaraok ez eus tu da gompren perak e vez ken luziet bredelezh ar gouerion. Ur c'houer zo un den a vez deskoniet da sammañ abred atebegzhioù ar vuhez nemet e vez kreñv-tre ennañ ivez ar spered lec'helour. Bredelezh ar gouerion zo ur meskaj a azvder deuet abred hag a vugelegezh : evito e chom o atant, o familh hag o c'horn bro a-benn ar fin kreiz ar bed.

(RLN da GE – 27 08 96)

Lenn a ran p. 360 diaraok en doa Philippe LANNUZEL lavaret dit “ ez eo ret skrivañ evit ar re n'emaint ket war an talbenn”. Evel-se en deus PL tremenet bloavezhioù en E.S.B. hep kompren petra eo ur sevenadur. Rak ar gudenn diazez e oa evidomp. Mar hon eus klasket e-pad pell sevel ur Stad vrezhon ez eo peogwir en he sellemp evel diziouerus d'ar sevenadur a felle dimp diorren. Ur sevenadur n'en devez talvoudegezh nemet e darempred diastal gant ar sevenadurioù all. Pa asanter labourat *hepken* evit an tousegi eo anat e troer kein da bep sevenadur. BARRES a skrive hepken ivez evit ar C'hallaoued : e oberennoù zo aet dizeur hiziv an deiz (lakaet er-maez an devoud ma ranker plediñ gant BARRES pa studier an Trede Republik o vezañ m'en deus bet ul levezon vras er mare-se). Pezh a ro tu ivez da gompren an diforc'h etre ar BERNANOS o skrivañ *la Grande Peur des bien-pensants* (1931) hag an hini o sevel *les Grands Cimetières sous la lune* (1938). El levr kentañ en doa klasket ober koustet a gousto ur Gall meur eus Édouard DRUMONT (ni ivez a c'hallfe klask ober Breizhiz veur eus tud ar *Bezenn Perrot*). En eil levr en deus BERNANOS diskuliet torfedoù ar frankoourion e-pad Brezel Spagn hag an arver a raent eus ar gatoligiezh evit diazezañ o galloud. Al levr en deus bet un dason bras, ha n'eo ket hepken e Frañs. E 1931 e skrive BERNANOS evit ar Frañsizion hepken, ent resisoc'h evit ar re anezho a oa roueelour ha katolik eveltañ. E 1938 e skrive ivez moarvat evit e genvroiz da gentañ penn, met a-benn ar fin e skrive evit ar bed a-bezh. *Les Grands Cimetières sous la lune* zo chomet dudius da lenn, al levr all zo aet tost dihelenn.

(RLN da GE – 23 09 96)

Emaon o paouez follennata *Ici Paris* ha soñjet 'm eus e frazenn LANNUZEL :
“ Ret eo skrivañ ivez evit ar re n'emaint ket war an talbenn.” Rak anat eo ez eo evit
hevelep kevredig eo savet *Ici Paris*. Met ar galleg zo bremañ ur yezh diazezet ken mat
ma c'hell gouzañv ur bern embannadurioù a live dister. Hogen evidomp ni zo
kondaonet d'an hontkenderc'hañ mar fell dimp reiñ ur ster istorel bennak d'ar pezh a
reomp.